

Születés és anyaság a régi Magyarországon: 16. század – 20. század eleje

Írta és szerkesztette Krász Lilla

Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2023. 447 old.

Ez a munka, szerző-szerkesztőjének műfaji meghatározása szerint „a születésről és az anyává válásról, a gyermek földi világra való érkezésének örömeiről és drámájáról szóló tudástörténeti monográfia”, már kiállításában, gyönyörű képi anyagában és a szöveg-elrendezésében sem mondható mindennapi könyvnek, voltaképpen egy nagyszabású kultúrtörténeti projekt második kötete.¹ Tizennyolc évet kellett várnunk, hogy napvilágot lásson ez a több, mint bővített változat. Valójában az előző folytatása, amelyben a korábban már alkalmazott kultúrtörténeti szemléletű rekonstrukciós módszert követi. És az újabb forrásokból nyert adatokat bevonva, mindezek megvilágításában egyes korábbi következtetéseit újragondolta, így ez az új, immár egyszerezős kötet tartalmilag is jelentősen kibővült, elmélyült. Ebben, amint a szerző-szerkesztő maga rámutat, a korábbiakhoz képest máshová kerültek a hangsúlyok, hiszen az elmúlt másfél-két évtizedben hihetetlenül felgyorsultak azok a technológiai lehetőségek és vele együtt a jelentős mentalitásbeli változások, amelyek nagyon sokirányú, ám leginkább ambivalens hatást gyakoroltak világszerte az értelmi, de főleg érzelmi viszonyunkra egyfelől a „minden dolgok kezdetéhez”, másfelől a „minden dolgok végéhez”.

„A modern és gépesített kórházak, a kisebb gyermekszám, az egyre növekvő igény az alternatív szülemódokra megváltoztatja a terhességhez, a szüléshez való viszonyt is. Mára a nők egy része meg akarja választani nemcsak a szülésének helyét, körülményeit és módozatát, hanem az orvost és/vagy szülésznőt is. A választások mögött a személyesség, a személyes kapcsolat, az egyénre irányuló figyelem visszaszerzése a cél. Nem hagyományt követ, hanem a jobbat, megfelelőbbet, az egyénre szabottat, a csak róla szóló gondoskodást keresi. A 21. századi szülésznők ebben próbálnak segíteni, és elődeikhez hasonlóan, a kor kihívásainak és a társadalmi igényeknek szeretnének megfelelni. Keresik az utat, amely a tudomány legújabb eredményeinek felhasználása mellett is megőrzi a születés csodáját, figyelmeztet a természet rendjére, tiszteletére, folytonosságára és a közös felelősségre.” (358.)

¹ Deáky Zita – Krász Lilla (2005). „Minden dolgok kezdete” – *A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*. Budapest: Századvég.

Ez a gyorsuló tempójú változás még akkor is nyilvánvaló, ha a modern klinikai intézmények, illetve a nekik megfelelő, az ő igényeikhez illeszkedő szakképzési tematikák hívei egyelőre elszántan védelmezik a saját, a korábbi korok autoritásaival való küzdelmekben nehezen kivívott, és a közelmúltig szilárdan megőrzött pozícióikat. Az újkori, illetve a modern orvostudomány fejlődésének, küzdelmeinek követése a kötet egyik fontos, de korántsem az egyetlen, és szempontunkból talán nem is a leghangsúlyosabb szála. Legalább ilyen fontos a bábaság története a koraújkortól a 20. század közepéig, vagy a szoptatós dajkaságé – ami ismereteim szerint itt kap a szakirodalomban először szisztematikus társadalom- és kultúrtörténeti értelmezést.

Röviden szót kell ejtenünk általánosságban is a könyvben alkalmazott kultúrtörténeti megközelítésről: a módszer jellemzőiről és arról, hogy miben különbözik a tankönyvekben, kézikönyvfejezetekben található hagyományos történeti áttekintésektől. Ismeretes, hogy gyakorlatilag minden tudományágnak és minden szakmának, többé- (vagy inkább) kevésbé szakszerű kutatások alapján megírták a történetét. Ebben az adott szakma elismert művelői összefoglalják és továbbadják hivatásuk előtörténetét, vagyis többnyire a szakmai szájhagyományban megőrzött mítoszokat – ahogy már Thomas Kuhn rámutatott –, mindezek a szakmai beavatás és elköteleződés fontos részét képezik. Szerkezetük ennél fogva teleologikus, vagyis a mai tudásunkat tekintik magától értetődő célpontnak, s ennek szemszögéből visszatekintve vázolnak fel egy egyetlen, egyenesvonalú, hozzánk vezető fejlődéstörténetet.²

A kultúrtörténeti szemlélet a fentiekkel szemben tudatosan épít a francia Annales társadalomtörténeti iskola legjobb hagyományaira. Eszerint egy tárgykör történetének rekonstrukcióját nem valamiféle előre kitűzött cél kell hogy vezérelje, hanem éppen ellenkezőleg, a korabeli változatos, „polifón”³ források felhasználásával rekonstruált konstellációkból érdemes kiindulnia. Azt vizsgálja, hogy a tágabb kulturális-gazdasági- politikai, vagy akár járványügyi stb. kontextusba ágyazott történeti folyamatok, milyen lehetséges kifejelettek felé tartanak. Krász Lilla, amikor a születés és anyaság szinte áttekinthetetlenül szerteágazó témakörének magyarországi történeti változásait jelölte meg, akkor (módszertani szempontból is igencsak helyeselhetően) kutatásának fókuszába a mindenkor társadalmi folyamatokba ágyazott és a legtágabb értelemben vett tudás- illetve tudástranszfer változási útjának követését választotta. Ez az a – források segítségével elérhető – kulturális dimenzió, amelyben megragadhatóvá és leírhatóvá válik egy adott kor hitvilága, meggyőződésének rendszere, a tabuk működése, a racionális eljárások sikere vagy sikertelensége, a hagyományokhoz való viszony, az eltérő próbálkozások, újítások fogadása vagy akár korábbi, archaikus tudás-elemek fennmaradásának felismerése, a jog által szentesített szankciók alkalmazása, legyen az intézményes vagy szűkebb közösségi stb.

² T.S. Kuhn (1977). *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. University of Chicago Press, 327-329. Kuhn arra mutat rá, hogy ez az eredettörténet-elbeszélés egy olyan edukációs célokra szolgáló fiktív tudás-eszményt és tudományképet teremt, ami annál fontosabb szerepet tölt be a tananyagban, minél keményebb az adott szakmai kiképzés.

³ „Jelen kötetünkben a felhasznált egykorú források „polifóniáját” különböző státuszú szövegek, képi és tárgyi illusztrációk hol egymást kiegészítő, hol egymással „felelő”, mindazonáltal egyenrangúként kezelt tartalmak formai elrendezésével is igyekeztünk láthatóvá tenni.” Krász, i.m., 12.

„Különböző műfajú kéziratok és nyomtatott szövegek, képi és tárgyi források segítségével kibontakoznak a születést övező egyéni és közösségi eseményekhez kapcsolódó, az egyéni és kollektív emlékezet által őrzött, az antik görög-római és a zsidó-keresztény kultúrkörben gyökerező, de specifikusan a történeti Magyarországra jellemző hagyományok és szokások, társadalmi és kulturális konfliktusok, amelyek megváltozott formában és megváltozott tartalommal, de elemeiben tovább élnek napjainkban is.”

A szerző nem arra vállalkozik tehát, hogy teljeskörű enciklopédiáját adja a vizsgált négy évszázad komplett és egyetemes történetének. (A háborúk krónikáját például csakis a magukra maradt asszonyok szemszögéből érinti.) Viszont éppen az alaposan feldolgozott, specifikusan magyar anyag – ha nyugati nyelven is hozzáférhető lesz –, nagyon értékes hozzájárulást jelent majd egy leendő összehasonlító kultúrtörténeti tábló számára. Ő maga azt vallja, hogy a kötet fent említett műfaja tudástörténeti monográfia. Ám hozzá teszi, hogy szándéka szerint ezen túl „az egyes tematikus fő- és alfejezetek fogalmak, jelenségek, szokáscselekmények, helyszínek, használati tárgyak vagy meghatározott szereplők (bába, dajka) köré szervezett, önállóan is értelmezhető tanulmányok sorozatából álló kézikönyvként, vagy akár tankönyvként is olvasható”. (14.) És ez a fajta kultúrtörténeti (kultúratörténeti!) megközelítés arra kiváltképpen alkalmas, hogy fennmaradt képeket, képrészleteket, levéltári, statisztikai adatokat, levelezéseket, tárgyi emlékeket, korabeli etnográfiai, illetve antropológiai feljegyzéseket, hivatalos jegyzőkönyveket, peres tanúvallomások iratait stb. egységes szempont alapján elemezve jusson el lehetséges, jól megalapozott válaszokhoz. Olyan válaszokhoz, amelyekre vonatkozó kérdéseket mi a 21. században tudunk csak feltenni, a saját tapasztalatainkból kiindulva. Mi érezzük szükségét annak, hogy a múlt adatait, sokszor igen jól ismert szövegeit, annak manipulációja nélkül újraértelmezzük, abban a reményben, hogy segítségükkel a mai problémáinkra új módon tekinthessünk (új módon keretezhessük). Ennek jegyében vizsgálja a szerző, a 16. századtól az első világháborúig terjedő mintegy négy évszázad magyar adatait áttekintve, hogy a termékenységgel, meddőséggel, megtermékenyüléssel, szüléssel stb. kapcsolatban kik és miféle tudást hagyományoztak át a következő nemzedékre. Kik lehettek beavatottak, vagyis jogosultak arra, hogy az élet és halál ügyeiben döntést hozzanak, s milyen úton-módon szerezhettek ilyen jogosultságot. S ami legalább ennyire fontos kérdés: mit tekintettek magától értetődő ismeretnek, és mit magyarázatra szorulónak. Másfelől (és ez a szempont nem túl gyakran kerül előtérbe mint kutatási téma): aki ma a szülés-születés-elmúlás témában tájékozódik, annak érdemes megismernie:

„Hogyan élték meg az elmúlt évszázadok asszonyai a fogantatás, a várandósság, a szülés, a gyermekágy, a szoptatás-táplálás elementáris élményeit? Milyen konkrét és titokzatos jeleket, testi változásokat észleltek, hogyan értelmezték ezeket? Miképpen és milyen körülmények között hozták világra gyermeküket? Mit jelentett a mindennapi gyakorlatban a »hagyományos« szüléset? Hogyan vált a szülés testi-lelki támaszt nyújtó közösségi eseményből kórházakban zajló, orvosok és technikai eszközök által felügyelt »programmá«?”⁴

⁴ Összefoglalás a kötet hátsó borítóján

A könyv olyannyira adat- és gondolatgazdag, és annyi újdonságot is tartalmaz, hogy egy ilyen rövid ismertetés csak annyit tehet, hogy felhívja rá a leendő olvasók figyelmét. Aki nem kíván elmélyedni a benne foglalt tudományos tartalomban, az is nagy haszonnal forgathatja, és sok meglepő újdonsággal szembesülhet. Akik viszont a szakmai, tudománytörténeti vagy akár teológiai-filozófiai, mélyebb összefüggések megismerésére is hajlanak, azoknak a rendkívül bőséges és alapos láb- és egyéb jegyzetek segíthetik a további tájékozódást. A pszichoanalitikus szemlélettel közeledő olvasók pedig – úgy gondolom –, közelebb kerülhetnek a születésről való közgondolkodásnak a pszichoanalízis szemléleti kialakulását, formálódását megelőző, korabeli dilemmáinak alaposabb megértéséhez.⁵

Békés Veronika

⁵ Különösen hasznos lehet ez az új adalék Ferenczi és tanítványai kulturális gyökereinek, illetve e gyökerektől való elszakadásának megértése szempontjából.